

22.04.2016

Інтерв'ю директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України академіка Е. М. Лібанової газеті «Урядовий кур'єр»

Демографічна карта України (через процеси, які відбуваються всередині країни) вже ніколи не буде такою, як під час першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Анексія Росією Криму й спровокована нею війна на сході, яка то вщухає, то знову загострюється, внутрішні мігранти й ті, хто виїхав поза межі нашої країни, загальна бідність – усе це так чи інакше позначається на демографічних процесах. Скільки нас залишиться до 2020 р., на який заплановано другий Всеукраїнський перепис? Чи вдасться врегулювати питання Донбасу, і які можливі сценарії його вирішення? Як знайти потрібні аргументи, щоб примирити людей, яких життя розвело по різні боки розуміння того, що відбувається? Про це у нашій розмові з директором Інституту демографії та соціальних досліджень Еллою Лібановою ([Національна академія наук України](#)).

УК: Елло Марленівно, задовго до подій, які випали на долю України нині, ви казали про те, що в наше суспільство увіллється багато представників різних національностей з інших країн. За цих же умов доводиться констатувати, що кількість українців невпинно зменшується: нація старіє, помирають чоловіки, їх убивають на війні...

– Та Україна була мирною країною й переживала дуже непогані періоди економічного розвитку. Зараз Україна в кризі, і немає жодних передумов, щоб до нас сформувався потужний міграційний приплив, хоч насправді в такій ситуації це не мінус, а радше плюс. Бо проблеми, які виникають при цьому, ніде у світі нормально розв'язувати не навчилися.

А наша демографічна карта потребує кращого вже давно. Головна причина – через занижку народжуваність протягом півстоліття вікова структура населення настільки змінилася (багато людей похилого віку і занадто мало молоді), що потенціал демографічного зростання у нас вичерпано. Для зміни ситуації необхідно, щоб пересічна українка народжувала 2,3–2,4 дитини, а нині в жодній країні Європи не народжується дітей стільки, скільки потрібно для елементарного відтворення населення (2,10–2,15).

Демографічні негаразди України в основному спричиняє висока смертність населення, передусім чоловіків. Приблизно третина 20-річних чоловіків не доживає до 60 років. У нас це приблизно 28 %, у Польщі – 18 %, у Швейцарії – всього 8 %. Не додає сюди позитиву і міграція, бо нормальний

циркулярний міграційний обмін у нас упродовж останніх 25 років був тільки з Росією. Якщо говорити про міграцію в європейські країни, то дуже велика частина тих, хто туди їде, намагається там залишитися.

УК: У вашій березневій доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» йдеться зокрема про те, що з України виїхало щонайменше мільйон її громадян...

– Так, приблизно мільйон. І біда у тому, що відновлювати втрачений потенціал практично нічим: якщо ми розвиватимемося так кепсько, як в останні роки, до нас ніхто не поїде. Кому хочеться їхати в бідну країну? Нікому. З позиції шукача кращої долі її можна використовувати хіба що як транзит для виїзду в ЄС, що ми й спостерігаємо. Якщо економіка країни почне розвиватися, найімовірніше, потужний приплив сформується, але приїжджатимуть жителі країн, бідніших за Україну, не надто конкурентні на ринку праці, не надто освічені, яких потрібно буде якимось чином адаптувати до наших умов, шукати їм робоче місце на ринку праці.

До речі, більшість донбасців виїхали з України саме в Росію. Частина з них повернеться, бо там не настільки добре, як вони сподівалися. Так само, як і частина тих, хто переїхав на інші території України, – вони теж прагнуть повернутися додому, і не тільки за умови збереження своєї домівки. Якщо ж ідеться про долю Донбасу загалом, то рано чи пізно він таки повернеться до складу України. І тоді ми зіткнемося з багатьма проблемами, думати над якими треба вже зараз. І шукати можливості їхнього розв'язання теж треба зараз. Однією з найскладніших із них, на мою думку, стане необхідність примирення людей, яких доля розвела по різні боки нинішніх подій. Для цього знадобиться не один десяток років! І то за умови, якщо працюватимемо всі разом.

Щодо Криму (а мене часто запитують і про його подальшу долю), то тут складніше. Річ у тім, що Крим (на відміну від Донбасу) Росії потрібен як база для флоту: таких бухт як Севастопольська і Балаклавська, які не замерзають, більше немає.

УК: Який негатив оголила ця доповідь?

– Найперше і найголовніше – величезна кількість людських жертв. А також непоправні економічні втрати, які є наслідком, з одного боку, ведення воєнних дій, а з іншого – того, що в бюджет від великої частини територій не приходять податкові платежі. Окрім того, зараз потрібно бодай якимось чином відновлювати інфраструктуру на підконтрольних Україні територіях. А це теж великі видатки. До того ж ми ще не зовсім усвідомлюємо, що відбувається на непідконтрольних Україні територіях. Приміром, за інформацією екологів, значну частину шахт Горлівки (а вони всі дуже

глибокі, у межах кілометра) затоплено, вода вже піднялася десь на 700 м. А це значить, що до техногенної катастрофи – півкроку. Знову-таки величезні гроші.

Ще одне. Є таке поняття, як ресоціалізація тих, хто повернувся із зони воєнних дій. З цією проблемою стикався Союз, коли був Афганістан. Стикалися США, коли були В'єтнам, Корея. У нас це значно гостріше. Там воювали проти відверто чужих, а у нас, по суті, – свої проти своїх. Тому слід очікувати гострих і тривалих наслідків.

Крім того, мене непокоїть поділ країни за принципом «ми» і «вони», який якраз на Донбасі і відбувається – щодо ролі місцевих жителів, тамтешньої еліти, Росії, збройних сил, центральної влади... Якщо відволіктися від найрадикальніших і, з моєї точки зору, нерозумних шляхів на кшталт депортації, то необхідно шукати не те, що роз'єднує, а те, що об'єднує. Шукати ретельно і систематично переконувати людей у тому, що саме спільні риси, спільна Батьківщина, спільне минуле і спільне майбутнє – це головне. І навіть з Росією рано чи пізно війна закінчиться. А ми сусіди й ними залишимося. Якісь правила співіснування мають бути. І їх доведеться виробляти, та ще й зробити так, щоб люди сприйняли. Від воєнних дій, від непримиренності страждає не тільки Донбас – Донбас насправді в багатьох випадках спровокував ефект доміно.

УК: Хочеться сподіватися, що маємо не тільки погане...

– Ви праві. Скажімо, ще чверть століття тому ми розуміли: економіка Донбасу неспроможна, більшість шахт потрібно закрити або переобладнати. Але всім бракувало пороку розпочати цей процес, бо всі боялися грюкоту шахтарських касок і вимог. Тому модернізацію шахт відтермінували на невизначений час. А зараз усе, економіка там зруйнована – доведеться будувати нову, сучасну й модерну, з новітніми технологіями. Й під цю справу готувати робочу силу: чи місцевих жителів навчати, чи стимулювати переїзд туди людей з інших областей, бо на нових сучасних промислових комплексах комусь таки потрібно буде працювати.

Далі в Україні сформувалося громадянське суспільство. Почасті – як реакція на нездатність держави робити те, що потрібно. І, думаю, воно вже не дозволить нікому поводитися так, ніби його немає. Це другий позитив. Я вже говорила, що існує поділ нації за багатьма ознаками, пов'язаними з Донбасом. Але водночас формується українська громадянська нація. Це, безумовно, величезний позитив.

Є ще одна позитивна тенденція – у нас стрімко зросли неформальні зв'язки. Раніше, коли соціологи запитували, хто вам близький, кому довіряєте, зазвичай відповідали «своїм рідним». Зараз я звертаю увагу на те,

що дуже часто, скажімо у соцмережах, люди звертаються по допомогу і, судячи з усього, отримують її. Крім того, ці соціальні мережі — колосальне джерело інформації, нікому не підконтрольне.

УК: Як, на ваш погляд, проходитиме реінтеграція Донбасу в Україну?

– Тут можливо кілька варіантів. Як на мене, насамперед там потрібно створити дорожню інфраструктуру, а потім підвести комунікації. З точки зору авторів доповіді, там слід будувати сучасні технопарки, кластери. Щось можна буде робити на концесійних умовах, а дещо – за допомогою державних інвестицій. Адже є зона відповідальності держави і зона відповідальності бізнесу. Скажімо, дороги, комунікації, освіта, медицина – це зона відповідальності держави. Потім туди потрібно буде залучати бізнес. Один із варіантів передбачає створення спеціального страхового фонду для пом'якшення специфічних ризиків. Якщо прийде бізнес, значить, з'являться робочі місця, але одночасно треба буде розв'язувати проблему житла і забезпечення кваліфікованою робочою силою. Проте Донбас може повторити свою ж долю, якщо знову стане дуже потужним індустріальним ядром України. Якщо все складатиметься добре, шанс у нього такий є.

УК: Елло Марленівно, як українці ставляться до цілісності нашої країни?

– Більшість підтримує. Загалом по Україні з усіх, хто визначився зі своєю відповіддю, 91 % вважає, що країна має бути цілісною. Якщо говорити про географію, різниця є: на заході України таких 99 %, на півдні – 84 %, а на Донбасі – 82 %. Річ у тім, що населення не дуже розуміє, що таке федералізація, сприймаючи її приблизно як розпад Радянського Союзу. Що ж до Донбасу, то там останнім часом простежується дуже цікава тенденція. Приміром, на півдні приблизно 20 % тих людей, хто визначився зі своєю відповіддю, вважають, що потрібно ці дві області відпустити у вільне плавання. На заході таких 15 %. А на самому Донбасі (на підконтрольній нам території), де сповна сьорбнули лиха, – лише 9 %.

Ідея федералізації, якщо її розвивати, це катастрофа для України. Зазвичай федеральний устрій формується або з конфедерації, або об'єднуються раніше незалежні держави. Так утворилися, приміром, Німеччина й Швейцарія. Але не треба плутати федералізацію з децентралізацією. У цивілізованих країнах – унітарних, наприклад, як Франція або Польща – місцеві проблеми розв'язує не центральна влада: це функція місцевих структур; і досягли цього саме шляхом децентралізації. На найнижчий рівень – рівень територіальної громади – передано максимум повноважень і ресурсів. Але потенціал такої територіальної громади не

настільки високий, щоб претендувати на самостійність. Натомість федералізація означає, що максимум повноважень передають на рівень регіону. До того ж не можна забувати, що Україна обрала європейський вектор розвитку, а це у жодному разі не федералізація, принаймні не федералізація шляхом розмивання унітарної держави.

Джерело: [Усенко Л. «Елла ЛІБАНОВА: «Донбас у багатьох випадках спровокував ефект доміно»» // «Урядовий кур'єр». – 2016. – 21.04.](#)